

Tamás Ágnes

Numerus clausus és a „zsidókérdés” karikatúrákon*

Források és az elemzés időintervalluma

A Horthy-korszak (oktatás-) politikájának talán egyik legvitatottabb – napjainkig újabb történelmi munkák megszületését generáló – kérdése az 1920. évi XXV. tc., az egyetemi beiratkozást szabályozó törvény és annak módosítása. Jelen tanulmány nem e diskurzus azon vitájához kíván hozzászólni, hogy milyen közvetlen és közvetett következményekkel járt a törvény, milyen hatása volt a magyar társadalomra, vagy mennyire volt felülreprezentált a zsidóság a felsőoktatásban s ez hogyan változott a numerus clausus következtében, hanem a kortársak vélekedését mutatja be egy a korszakban népszerű szórakoztató műfaj, élclapok karikatúrái alapján.

Az élclapok szerkesztői, rajzolói gyorsan reflektáltak az aktuálpolitikai eseményekre, s így állítottak görbe tükröt olvasóik elé, hogy rámutassanak egy-egy politikai döntés fonákjaira. Górcső alá vesszük a liberális *Borsszem Jankó*, a zsidóság nézeteit tükröző *Az Ojság*, az idegenellenes, magyar nemzeti irányvonalat képviselő *Mátyás Diák* és az antiszemita *Magyar Herkó Páter* képeit.² A numerus clausus – és az attól elválaszthatatlan „zsidókérdés” – megjelenítését érdemes elemezni a törvény parlamenti vitájának és kihirdetésének évében, 1920-ban (amikor nem hagyhatjuk figyelmen kívül még a cenzúrát sem, azaz a felekezetek elleni izgatás tilalmát³), majd akkor, amikor a törvényt módosították (1927–1928).⁴

* A tanulmány az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok – OTKA PD 109069 számú pályázat keretében készült.

² Az élclapokat a következőképpen rövidítjük: *Borsszem Jankó* – BJ, *Az Ojság* – O, *Magyar Herkó Páter* – HP, *Mátyás Diák* – MD. Az idézeteket eredeti helyesírással közöljük. A témába vágó karikatúrák közül illusztrációként néhányat közölt: Molnár 2011a.

³ Ungváry 2013: 88.

⁴ A numerus claususok születéséről lásd: N. Szegvári 1988: 86–95. A törvény módosítása (1928. évi XIV. tc.) során a „népfajok és nemzetiségek” helyett a szülők foglalkozása lett a meghatározó a felvételiknél, így a Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter által betervezett törvényjavaslat „megszüntette a faji kritériumok érvényesítését az egyetemi felvételiknél [...], a felvételek gyakorlatában azonban továbbra is szerepet játszottak a vallási és faji szempontok.” (Gonda 1992: 203.) A módosító törvény megszületése elhúzódott: Klebelsberg 1927. november

A *Borsszem Jankó* egy teljes számot szentelt a „zsidókérdés megoldásának” 1920 nyarán, amikor a numerus clausus ügye már „zsidókérdés”-sé vált. Megvizsgáljuk, hogy hasonló intenzitással és hasonló szimbólumokon, jeleneteken keresztül ábrázolták-e a törvény vélt lényegét, célját az alkotók a többi elemzésre kerülő újságban. Elemezzük, hogy megjelentek-e a rajzokon a dualizmus kora óta ismert zsidókról szóló sztereotípiák, s milyen újakkal egészültek ki. Érdekes kérdés továbbá, hogy egyértelműen csak a zsidókra vonatkoztatták-e a törvény korlátozásait a kortárs rajzolók, vagy feltűnt a többi kisebbség és a nők is. Pontosabb analízisre érdemes, hogy kiket ábrázoltak a gúnyrajzokon: a zsidókat magukat, hétköznapi embereket, vagy inkább a törvényjavaslatot benyújtó politikusokat. Az ábrázolás módját is összehasonlítjuk az 1920-as évek elején és a végén, végül megvizsgáljuk, hogy a kontinuitás vagy a diszkontinuitás a jellemzőbb, ha figyelembe vesszük a dualizmus korának karikatúratradícióját.

Mielőtt a torzrajzok tartalmi vonásaira térnénk rá, meg kell jegyeznünk, hogy míg a *Mátyás Diák*, a *Borsszem Jankó* és *Az Ojság* hiánytalanul áll rendelkezésünkre, a *Magyar Herkó Páter* évfolyamai igen hiányosan, így dolgozatunkban kevésbé tudjuk sokoldalúan bemutatni a témát. A *Mátyás Diák* 1921-ben megszűnt, ezért csak az első megjelölt periódusban használható, továbbá a lap tartózkodott a numerus clausus ábrázolásától, fókuszában a trianoni békeszerződés és következményei álltak, e keretek között tért ki a zsidókérdésre. *Az Ojsággal* kapcsolatban pedig azt kell megemlítenünk, hogy a lap 1920-ban még nem tartalmazott karikatúrákat, 1928-ban pedig témába vágó gúnyrajzot nem találtunk. A *Borsszem Jankó* tehát az egyetlen vicclap, melynek karikatúraanyagát a két időmetszetből össze tudjuk hasonlítani.

18-án terjesztette be javaslatát, ami ellen tüntetések kezdődtek, így a kormány elhalasztotta a tárgyalását, a törvény elfogadására február 24-én került sor, április 26-án tették közzé. (Kovács M. 2012: 233.) A módosított törvény értékelésekor – akkor is, ha csupán az elmúlt évek szakirodalmát tekintjük át a teljesség igénye nélkül – a történészek más-más aspektusra helyezték a hangsúlyt. Mint láttuk, Gonda üdvözölte, hogy az intézményesített diszkrimináció megszűnt, Gyurgyák a törvény módosítását – az adott politikai légkörben – sikerként értékelte. (Gyurgyák 2001: 130.) Kovács M. azt emelte ki, hogy mind Bethlen István miniszterelnök, mind pedig Klebelsberg csupán külpolitikai kényszerből álltak a módosítás mellé (2012: 197.), ugyanis a Népszövetség nemcsak a magyarországi zsidókérdést tárgyalta, hanem a romániai optánsok ügyét is, s világos volt, amíg nem szüleik megnyugtató megoldás a numerus clausus ügyében, nehéz rendezni a romániai földkárptólást. Paksa Rudolf és Komoróczy Géza is a külpolitikai kényszert jelölték meg fő motivációként, de Paksa kitért arra, hogy a törvény módosítás a radikális jobboldali erők feletti szimbolikus győzelem volt, Komoróczy pedig fontos eredménynek tartotta, hogy Bethlen megtalálta az utat vissza a liberalizmushoz. Paksa rámutatott arra, hogy a zsidók felsőoktatásban való részvételének korlátozása nem csupán Magyarországon felmerült gondolat. (Paksa 2014: 148; Komoróczy 2012: 435.) Nemzetközi numerus clausus körképet ad: Molnár 2011b: 279–358. Az egyetemek – elsősorban a vidéki univerzitasok – numerus clausustól eltérő felvételi gyakorlatáról lásd: Kissné–Molnár–Osváth 2010.

Numerus clausus és „zsidókérdés” a karikatúrákon

1920-ban elsősorban nem politikusok kerültek a gúnyrajzokra, ami alól kivételt csak egy rajz képez, melyen a törvényjavaslat benyújtója, Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter felvételi vizsgázik História előtt, aki szigorú tekintettel kérdezi a minisztert, ő pedig rémálmában izzad, s a kép üzenete szerint az idő, a történelem próbáját nem fogja kiállni az új „zárt szám” törvény (1. kép). Egy stilizált, igen kisméretű rajzon is talán Haller látható, amint egy „numerus clausus” feliratú léccel lesimítja egy tároló edény tetejéről a „felesleget”, ennek következtében kicsi emberek potyognak le a földre, ennyivel kevesebben juthattak be az egyetemekre.⁵ A leeső alakok nem egyértelműen zsidó figurák, de biztosan férfiak,⁶ inkább az egyetemekre felvételt nyert hallgatói létszám csökkentésére utal a rajz, ami egyben a nem kifejezetten antiszemita érvrendszert hangoztató politikusok gyakori argumentuma volt 1920-ban: meg kell szüntetni az értelmiségiek túl magas létszámát a jelentős területvesztéseket elszenvedett országban, melynek ráadásul az új határain kívülről érkező magyar értelmiségiek beáramlásával és a magas diplomás munkanélküliséggel is meg kellett küzdenie.⁷

A többi rajzán a *Borsszem Jankó* inkább humoros-találékony „megoldási javaslatokat” kínál olvasóinak a „zsidókérdés”-re, illetve igyekszik eloszlatni, megcáfolni azon új vádak egy részét, melyekkel a zsidókat az első világháború után illették.⁸ A „vádponthok” közül nem mind képezte karikatúra tárgyát a

⁵ BJ 1920. szept. 12. 1; BJ 1920. szept. 5. 4.

⁶ A numerus clausus ötlete már 1918-1919-ben felmerült, amikor egyrészt a nők egyetemi felvételét kívánták korlátozni, másrészt a zsidóké. Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök követelte először országos sajtóorgánumban a numerus clausust (1918. máj. 26). A kezdeményezés az egyetemi vezetők felől indult, verekedések, zsidók elleni atrocitások már 1919-ben is előfordultak (az egyetemi bántalmazásokról lásd: Kerepeszki 2012: 158; Komoróczy 2012: 404). Komoróczy adatai szerint a nők tanulási lehetőségeit numerus claususszal már az első világháború alatt korlátozták volna (Komoróczy 2012: 417), de 1920 előtt nem foglalkoztak a témával az elemzett élclapok.

⁷ Haller mindezt így foglalta össze: „Míg van Trianon, - lesz numerus clausus.” (1926: 242.)

⁸ A zsidókat ért bírálatokat összegzi: Gyurgyák 2001: 93–106. Első, már a háború alatt megjelent vád, hogy a zsidók a feketekereskedelemről és a háborús hadianyag szállításából busás vagyonra tettek szert, másrészt úgy vélték, a zsidók igyekeztek kivonni magukat a frontszolgálat alól, s így sokkal kisebb véráldozatot hoztak, mint keresztény honfitársaik. A nagy háborúban a legtöbb véráldozatot a gyalogság soraiban harcoló agrárnépesség hozta, s a zsidóság történeti okoknál fogva kis számban képviseltette magát a társadalmi rétegben. Számadatokat is közöl: Gyurgyák 2001: 93. A második vádpontban Trianon bekövetkeztéért – a kortársak szerint a zsidók érdekeit szem előtt tartó – Károlyi–Jászi-féle politikát okolták. Ez az aspektus – annak ellenére, hogy maga a numerus clausus nem bukkant fel – teret kapott a *Mátyás Diák* hasábjain is. Károlyi Mihály miniszterelnök az, aki zsidóként, megvetett politikus képében jelent meg. Látható például házalóként („A legveszedelmesebb házaló”), aki Nagy-Magyarország térképével üzletel: MD 1921. júl. 17. 4. A következő vád a magyaránny részvételük a Tanácsköztársaságban, vezető tisztségekben, illetve a vörösterroiban. Végül az antiszemita sajtóban már a 19. század

*Borsszem Jankó*ban. A szerkesztő és a karikaturisták nem tértek ki a zsidóság őszirózsás forradalom és Tanácsköztársaság időszakában játszott szerepére,⁹ annak ellenére, hogy azt is eltúlozhatta a közvélemény, inkább az első világháborúhoz kötődő rágalmakat igyekeztek cáfolni.¹⁰ Az élclap olvasói emlékeztébe idézte egyik 1917-es címlapját, melyen a zsidó és a magyar katona egymás mellett feküdt holtan. A kép címe mind a nagy háború, mind pedig újrapiublikálása idején *A zsidókérdésről*.¹¹ Több szöveg, vers is igyekezett tudatosítani, hogy a zsidók is kivették részüket a frontszolgálatból, erre példa a következő részlet *A magyar zsidó* című költeményből:

„Borozgatásban jókedvű barát,
Derék bajtárs a harc mezején.
Talán jobban tud számolni, mint én,
És talán kissé görbébb az orra,
De mellettem áll mindig őszintén:
Miért haragudnék én a zsidóra?”¹²

Az antiszemita hangulatkeltés elleni küzdelem mellett a *Borsszem Jankó* szerzői számos ötletet közöltek a zsidókérdés „megoldására”. Egyiket a lap zsidó állandó szereplője, Reb Menáchem Ciceszbeiszter rabbi szájába adták, aki azt kívánta „oz antiszemit oreságoknak, hod éljenek – bis 120 Jahr [120 évig], de együttvéve!”¹³ A „zsidókérdés radikális megoldásáról” pedig törvényjavaslatot terjesztettek be, mely a következőképpen hangzik:

végén, a 20. század elején napvilágot látott az a gondolat, hogy a sajtót a zsidóság irányítja, így befolyásolja a bel- és külpolitikát, de ez felerősödött a Tanácsköztársaságot követő időszakban. Az új, baloldali politikai vezető réteg jelentős része verbuválódott a nyomtatott sajtó világából mind az őszirózsás forradalom, mind pedig a Tanácsköztársaság idejében. Neubauer Gyula adatai szerint az 1910-es években az újságírók 42%-a volt zsidó, s ez az arány a baloldali lapok esetében még magasabbra tehető. Idézi: Gyurgyák 2001: 106. A zsidó származásúak baloldali orientációjáról, ennek társadalmi-történeti-vallási okairól lásd: Győri Szabó 2009: 22–39.

⁹ Mindez magyarázható talán azzal, hogy valóban nagy arányban vettek részt zsidók mindkét rövid életű politikai rendszerben, melynek egyik oka, hogy már a 19. század? utolsó évtizedeitől kezdve – elsősorban a kikeresztelkedett, gyökerüket elveszített zsidók – vonzódtak az új messianisztikus ideológiához, a kommunizmushoz (Győri Szabó 2009: 26–29).

¹⁰ Hozzá kell tennünk, hogy a 19. században a kortárs vicclapok gyakran hangoztatott sztereotípiája a zsidók gyávasága és ezzel összefüggésben a katonai szolgálatra való alkalmatlanságuk, így ehhez az előítélthez már csak társítani kellett azt a gondolatot, hogy az első világháborúban nem harcoltak elég hősiesen, nem hoztak számáruyuknak megfelelő áldozatot.

¹¹ BJ 1920. júl. 11. 9.

¹² BJ 1920. júl. 11. 4. Hasonló tartalmú strófák még: BJ 1920. júl. 11. 2.

¹³ BJ 1920. júl. 11. 3.

Numerus clausus és a „zsidókérdés” karikatúrákon

- „1. §. A zsidóknak szabad venni: 1. lélekzetet (korlátolt mennyiségben), 2. mérget (korlátlan mennyiségben), 3. búcsút (Magyarországtól), 4. Jordaens-képet a muzeum számára, 5. »Egyenlőség«-et, 6. sírhelyet.
2. §. A zsidóknak nem szabad venni: 1. házat, 2. földet, 3. értékpapírt, 4. ékszert, 5. bérletet, 6. bátorságot.
3. §. A zsidóknak szabad tartani: a száját (kell!), 2. a hátát, 3. a bőjtöt [...].
4. §. A zsidóknak nem szabad tartani: 1. lakást, 2. üzletet, 3. cselédet, 4. élelmiszert, 5. a mi nagybecsülésünktől.”¹⁴

Megfigyelhetjük, hogy számos zsidókkal kapcsolatos sztereotípiát látott napvilágot ebben a rövid törvényjavaslatban, például utal tipikusnak tartott foglalkozásaikra (ékszerész, lakástulajdonos, üzletember, spekuláns, hitelező). Már a 19. századi politikai antiszemitizmus hirdetői is elsősorban azt követelték, hogy állítsák vissza azokat a jogi korlátozásokat, melyek egészen a 19. század közepéig fennálltak (birtokbírhatás tilalma, nem lehetett keresztény cselédjük, nem lakhattak a városban stb.), a zsidókérdés megoldását pedig abban látták, hogy ha a zsidók elhagyják Magyarországot.¹⁵ A *Borsszem Jankó*ban teret kapott javaslatok a zsidókérdés megoldására nem tekinthetők szélsőségesnek – főként, ha a 19. század végi antiszemita írásokhoz és karikatúrákhoz hasonlítjuk őket. A lapalapító – izraelita – Ágai Adolf ugyan már életét veszttette 1916-ban, mégis számos zsidó munkatársa volt a lapnak, akik az élclapi szövegek és képek segítségével igyekeztek tompítani az antiszemita indulatokat.¹⁶

A *Borsszem Jankó*ban egy – képzeletbeli – napilap második száma is megjelent egy oldal terjedelemben („Zsidómentesítő, sakterológiai és Kohn-Sz-Ignációs szemle”), melyről megtudjuk, hogy az első szám „Tiszaeszlár után jelent meg”.¹⁷ Kiderül belőle, hogy Grönlandon is terjed az antiszemitizmus, s az esz-

¹⁴ BJ 1920. júl. 11. 5. *Egyenlőség*: budapesti zsidó politikai lap. 1882 novemberében indult Bogdányi Mór szerkesztésében, ekkor is az antiszemitizmus éles bírálata olvasható benne (Buzinkay 2008: 87).

¹⁵ Az antiszemita zsidóképet és a kortárs javaslatokat jól illusztrálja Istóczy Győző országgyűlési felszólalása 1883. jan. 22-én: *Képviselőházi napló*, évszám? 163–166.

¹⁶ Hogy érzékeltessük a különbséget, felidézünk néhány 19. századi elképzelést az élclapok hasábjairól a zsidókérdés megoldására. A tiszaeszlári vérvád időszakában az antiszemita hangvételű *Bolond Istók* című élclap például azt indítványozta – kortárs parlamenti felszólalásokat visszatükrözve –, hogy a zsidókat telepítsék ki Palesztinába (például: 1882. jún. 11. 4.). A *Herkó Páter*ben olvashatjuk a legkülönbébb ötleteket a zsidókérdés megszüntetésére, melyek közül számos testi sértést vagy életükre törést foglalt magában a jogfosztás, anyagi javaik eltulajdonítása mellett. A teljesség igénye nélkül például: Dunát rekeszteni velük, Balatonba lökni őket, zárolni millióikat. A javaslatok meghökkenetőek, újszerűek, sőt humorosak is lehettek a 19. század végi olvasónak, mivel a holokauszt borzalmainak nem ismerhették (Tamás 2013: 277–285).

¹⁷ BJ 1920. júl. 11. 6. Konzignáció: (keresk.) összesítő jegyzék, lista a kiadásokról, árukról, árengedményekről (Révai 1912: 636). Lipcsey Ádám (1864–1910): újságíró, lapszerkesztő. A *Szegedi lapok* újságírójaként kezdte a pályafutását, majd a fővárosban

kimók első feladata, hogy betelepítsenek egy zsidót – Budapestről – a szigetre. Előterjeszti a szerkesztő a „Lex Lipcsey”-t is, mely a zsidók vagyonszerzését úgy korlátozná, hogy elveszik a zsidóktól a pénzt, de hagyják utána, hogy újra meggazdagodjanak, majd ismét elkobozzák tőlük. További törvényjavaslatokról olvashatunk még: a zsidók nem szívhatnak levegőt, illetve nem mehetnek fürdőbe, „mert hiába fürdik a zsidó, úgysis az marad”.¹⁸ Az elképzelt lap teljesen abszurd híreket közölt, talán némileg bagatellizálva ezzel az erősödő antiszemitizmust, de egyben utalt arra, hogy a tiszzaeszlári vérvád óta nem voltak kitéve a magyarországi zsidók hasonló erőszakhullámnak. Érdekes megoldási javaslattal állt elő a *Mi lesz a zsidókkal?* című rajz, melyen kaftános, pajeszos kereskedő férfiak vetkőznek le, majd öltöznek fel női ruhába, levágják a szakállukat, pajeszukat és a hajukat is, s így folytatják kereskedelmi tevékenységüket. A képaláírás szerint „Jaj de boldog az a nő-nem!/Mindenki kap botot – ő nem! ... Paragrafustól nem félnek,/Láncolásból vígan élnek.”¹⁹ A karikatúra az 1920. évi XV. tc-re az árdrágító visszaélésekről, és annak parlamenti vitájára reagált, ahol a zsidókérdés ismét felmerült.²⁰ A disputa közben Slachta Margit felszólalt, s amellet érvelt, hogy ne szerepeljen a törvényszövegben, hogy csak férfiakat illethetnek botbüntetéssel, mivel az árdrágító lánckereskedelmet – akkor is, ha azt a köz ellen nők követik el – megfelelően kell büntetni.²¹ Egy másik zsidók közötti illusztrált párbeszéd is kommentálta Slachta javaslatát – nevéből képzett szójátékkal:

„- Kezd nekünk egész rosszul menni ... Már a nők is ellenünk vannak: a Schlachta is a botra szavazott! Micsoda idők!
- Bizony! Schlachta Zeiten!”²²

Már nemcsak az antiszemita hangulat ellen küzd, hanem konkrétan a numerus claususra utal az a javaslat, mely szerint az első elemibe felvételt hirdetne a

dolgozott a *Pesti Hirlap*nak és a *Fővárosi lapok*nak, szerkesztette a *Borsszem Jankót* (Szinyei 1900: 1245). A tiszzaeszlári vérvád tárgyalásának időszakában – mivel a sajtó nagy érdeklődést mutatott az eset iránt – számos kitalált újság egy-egy oldalát közölte a *Borsszem Jankó*.

¹⁸ A korszak elterjedt sztereotípiája volt, hogy az izraeliták nem mosakodnak eleget, bűdösek, de a szöveg arra is utal, hogy hiába keresztelkednek ki a zsidók, a kortárs vélekedés szerint akkor is zsidók maradnak.

¹⁹ BJ 1920. aug. 22. 3.

²⁰ *Nemzetgyűlési napló*, 1920. jún. 18. 458. Csukás Endre, Fangler Béla (Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja) hozzászólása.

²¹ *Nemzetgyűlési napló*, 1920. jún. 18. 462. E törvényszöveg nem jelölte meg, hogy melyik nemhez tartozókat lehet sújtani a botbüntetéssel. A botozást jobban részletező 1920. évi XXVI. tc. a vagyon, az erkölcsiség és a személyiség hatályosabb büntetőjogi védelméről azonban már deklarálta, hogy a férfiak esetében alkalmazható a botbüntetés.

²² BJ 1920. júl. 11. 2. ném. schlecht: 'rossz'

szerző a gimnázium hetedik osztályának anyagából, így biztosan „sikerülni fog megakadályozni az ifúságnak az értelmiségi pályára való tódulását”. Továbbá a *Borsszem Jankó* numerus clausust kíván bevezetni a „pofonok körül” utalva a zsidó egyetemi hallgatókat ért verésekre, illetve egy másik írásában felteszi a kérdést, hogy „hol van itt a tanszabadság?”²³ Móricka megbukott a felvételijén, mivel megkérdezték a nevét, a vásárban a ringlispíltre azonban bátran felszállhat bárki, mivel ott „nincs numerus clausus”.²⁴ Megtudjuk azt is, hogy az Olimposzon is éppen akkor vezetik be a numerus clausust a zsidók ellen, s a javaslat az ókori görög világ legerősebb emberéhez, Herkuleshez köthető, amin fellelkesülve a magyar politikai elit felkeresi Herkulset, megbízzák a hazai zsidókérdés megoldásával, de ő visszautasítja azt, mivel ő „világéletében mindig csak csodatettekre, tehát lehetséges dolgokra vállalkozott [kiemelés az eredetiben]”.²⁵

Megjelent az az aspektus is, hogy Magyar Mihály, a magyar nemzetet megtestesítő figura – a trianoni béke miatti – elkeseredettségében üti a zsidókat.²⁶ A háttérben egy magyar címerrel díszített házban egy hölgy – talán Hungária – szomorkodik, s ha a Magyarországot perszonifikáló női alak sír az ajtó mögött, akkor nem csupán a területi veszteségek miatt búsul, hanem fájlalhatja a zsidók bántalmazását is. Nemcsak Hungária, de a találékony magyar lakosság is megelevenedik a lap hasábjain – mintegy ötleteket adva –, amint próbálják megkerülni a törvényi szabályozást a felvételik kapcsán. Egy zsidó nő öt gyermeket visz beírni az elemi iskolába, amikor arra a kérdésre, hogy az övé-e az összes gyermek, azt feleli: „Nem, kérem, csak ez az egyik, a többit azért hoztam el, hogy kijöjjön a percent.”²⁷ A falu egyik lakója – egy másik képen – adoptálta Mócsi fiát, mert a zsidó iskoláztatni akarja a gyermekét.²⁸

A numerus clausus módosítása a gúnyrajzokon

Az 1927–1928-as karikatúrák – melyek egy cenzúrától szabadabb légkörben születtek – egészen más összbenyomást keltenek a mai szemlélőben. Már nem a lakosság, az „átlagember” bukkant fel a torzrajzokon, hanem a politikai elit, s a törvény módosításának időszakában már nem tűntek fel a „zsidókérdés” megoldására irányuló ötletek sem. Az 1920-ban, a törvényt betervező, a nemzetgyűlésben részt vevő honatyák közül Teleki Pál miniszterelnök és Haller István kaptak

²³ BJ 1920. júl. 11. 8., 3.

²⁴ BJ 1920. szept. 5. 9; BJ 1920. okt. 3. 12.

²⁵ BJ 1920. júl. 11. 4.

²⁶ BJ 1920. júl. 11. 1.

²⁷ BJ 1920. júl. 18. 12.

²⁸ BJ 1920. aug. 1. 3.

teret az évtized végén, elsősorban őket bírálta a *Borsszem Jankó*, s azzal is vádolta őket, hogy amíg az egyetemi beiratkozással kapcsolatos törvényjavaslattal és a „zsidókérdéssel” foglalkoztak, nem fordítottak kellő figyelmet a béketárgyalásokra. Az egyik képen miközben a párizsi posta megérkezik – Teleki át sem veszi a levelet –, a gróf egy zsidó hallgatót kap el az egyetem bejáratának lépcsőjén, megfogja a kabátját, így ő nem mehet tovább, Haller pedig megverheti.²⁹ Másik alkalommal a volt vallás- és közoktatásügyi miniszter hollóként látható, amint egy temető „Feltámadunk” feliratú bejáratának tetején ül. A miniszterelnök, Bethlen István a „liberalizmusnak”, Klebelsberg pedig a „tanszabadságnak” visz sírkoszorút, s a bejárat alatt állnak, mikor Haller rájuk kiált, hogy „Sohasem!”³⁰ A halottak napi számban publikált karikatúra azt sugallja, hogy a liberalizmusnak és a tanszabadságnak leáldozott, s egyes csoportok nem is szorgalmazzák, hogy „feltámadjanak” ezek az értékek. A numerus clausus módosítása kapcsán megjelent az egyetemi reform Klebelsberg portrékarikatúrájával azzal a címmel, hogy *Tudja Ön már, mi az egyetemi Reform?*³¹ Nemcsak a szöveg, hanem az arcképen a miniszter mosolya is hasonlít a képet megihlető Lysoform-plakáton láthatóra.³² Egy másik alkalommal Gömbös Gyula elégedetlenkedik az új, Klebelsberg-féle numerus claususszal, egy párbeszéd szerint pedig Teleki és Gömbös szívesen eltanácsolnák Klebelsberg-et a törvénymódosítás miatt.³³

Vizuálisan is megjelentek 1927-ben az egyetemi verekedések, ami 1920-ban egyáltalán nem. Az egyik alkotáson a nem zsidó hallgatókat verte ki Toldi az egyetemről, mellettük könyveik a földön fekszenek, melyek közül az egyik a „numerus klausus módosít[ása]”³⁴ Máskor Klebelsberg méltatlankodik – látva a verekedéseket a *Kravál a kultúrházban* című karikatúrán –, hogy „Már megint a második emeleten van baj? ... Vigyázzanak, mert olyan lakásfelszabadítást rendezek itt egy nap, hogy ... – magam is megbánom!”³⁵ Az épület földszintjén az elemi, első emeletén a középiskolák találhatók, melyekben békésen folyik az oktatás, csak a legfelsőbb szinten töltik idejüket verekedéssel. E tematikában is

²⁹ BJ 1927. okt. 10. 1.

³⁰ BJ 1927. nov. 1. 1. A karikatúra Edgar Allan Poe *A holló* című versére is utal, melyben a holló a strófa végén a „Sohasem!” felkiáltást káromja. Babits Mihály és Kosztolányi Dezső „Sohasem!”-ként, míg az ismertebbé vált fordításban Tóth Árpád „Soha már!”-ként ültette át magyarra a madár mondatát. A szövegváltozatokat lásd: *Edgar Allan Poe válogatott művei* 1981: 739–752. Ezúton köszönöm Szilágyi Mártonnak, hogy a karikatúra irodalmi vonatkozására felhívta a figyelmemet.

³¹ BJ 1927. nov. 20. 1.

³² A fertőtlenítőszer plakátja számos karikatúrához adott alapötletet. Ezek közül közöl néhányat: Buzinkay 2007: 1121–1126.

³³ BJ 1927. nov. 20. 11., BJ 1927. dec. 1. 4.

³⁴ BJ 1927. dec. 1. 1.

³⁵ BJ 1927. dec. 1. 5. A kravál elnevezést az antiszemita zavargásokra a tiszaezlári vérvádat követően is használták a kortársak.

átalakítottak egy plakátot: az eltéphetetlennek hirdetett Guttman-nadrág reklámja alapján készült az a karikatúra, melyen egy zsidó hallgató két kezét és lábát négyen négy irányba próbálják széthúzni sikertelenül, mert a ruhája megvédi az egyetemi csatában.³⁶ Láthatunk még tanulni akaró zsidót, aki a „Magyar Kir. Tudományegyetem” kapusa előtt áll bebocsájtásra várva, s helyzete talán biztatóbb a korábbiaknál, mivel Klebelsberg őrzi az universitas bejáratát. Ugyancsak a zsidó diák és az egyetemi bántalmazások a témája egy illusztrált párbeszédnek a professzorok és Kohn Mór között:

„– Magát Kohn Mór felvettük az egyetemre és ezt azzal hálája meg, hogy nem tanul.
– Tanulok én kérem, de mit csináljak, ha mindig kiverik a fejből.”³⁷

Egyetemi épület előtti verekedést vetett papírra december elején *Az Ojság* rajzolója is, s a diszkriminációt egy-egy csillagból Teleki és Klebelsberg figyelik az ég aljáról, de sugallva, hogy hiába igyekezett Klebelsberg elérni a numerus clausus megváltoztatását, Teleki csillaga a nagyobb, fényesebb, talán vele értenek egyet többen, az ő akarata jobban érvényesül.³⁸ Már a módosító javaslat tárgyalása közben – fekete macska képében – szemléli Klebelsberg az 1920-as törvény megszületéséért már korábbi képeken is hibáztatott politikusokat (Telekit és Hallert) és a módosító javaslatot meg nem szavazó fajvédőket (Petrovác Gyula, Wolff Károly), ahogy egy nem túl ízletes böjtieledelt fogyasztanak. A kásából („numerus klauzus”) egy varangy mosolyog rájuk („módosítás”), a honatyák pedig evés helyett csak fintorognak.³⁹

A hátrányos megkülönböztetés megszüntetésére 1928 folyamán még utal a *Borsszem Jankó* a módosítójavaslat megszavazását követően hónapokkal később is: egyik alkalommal Klebelsberg súlyemelő olimpikonként bukkant fel, súlyzóján az egyik súly a „sport, 2 millió pengő”, a másik pedig az „egyetemi létszám”. A másikon Klebelsberg Sárkányölő Szent György képében tűnik fel, aki levágta a hétfejű sárkány összes fejét. Nem minden sárkányfejre került felirat, de a következők jól olvashatók: „tanárok”, „felekezeti kérdés”, „felekezeti verekedések”.⁴⁰ *Az Ojság* hasábjain azonban Bethlen István szerepel sárkányölőként, aki a „numerus clausus”-t dőfi le, de 1927 októberében a sikerrel kapcsolatban kételyét fejezte ki a rajzoló, mivel

³⁶ BJ 1927. dec. 1. 3. „Csataképek az egyetemről”

³⁷ O 1927. nov. 6. 1.

³⁸ O 1927. dec. 4. 1.

³⁹ BJ 1928. febr. 20. 1. Wolff Károly (1874–1936): országgyűlési képviselő, a fővárosi Keresztény Községi Párt elnöke, az Ébredő Magyarok Egyesülete (ÉME) igazgatósági tagja. Petrovác Gyula (1877–1940): országgyűlési képviselő, a fővárosi Keresztény Községi Párt egyik alapító tagja, kalocsai érsek.

⁴⁰ BJ 1928. szept. 10. 7; BJ 1928. jún. 20. 3. Klebelsberg támogatta a tömegsport terjedését, szorgalmazta a rendszeres testnevelést az iskolákban.

zárójelben megjegyezte, hogy a képen látható jelenet a „Bethlenhívó liberálisok felvétele”.⁴¹ (2. kép) Ugyanebben a lapszámban – ismét egy reklámplakátot felidézve – a kormányfő megpróbálja megvesztegetni Gömböst, Hallert és Wolffot, hogy „Ha nem sirtok azért a numerus klaususért, adok nektek jó Érett Nyugatindiai Banánt.,” s a gróf nyújtja a nagy fürt banánokat a képviselők felé.⁴² Ugyancsak a banánnal akarja Kohn Mór egyetemi hallgató jobb belátásra bírni társait: „Fiuk, ha nem vertek meg, mindennap hozok nektek Érett Nyugatindiai Banánt.”⁴³ Plakátra emlékeztet az a karikatúra is, melyen Klebelsberg nőként látható, mellkasán az „N. K.” rövidítéssel, mely kilátszik a ruhájából. Körülötte politikusok, mellette pedig a következő szöveg olvasható: „A Skarlát betű az Ufá-ban Lilien Gish-sel”. Ha „A Skarlát betű” című regényre gondolunk, érthető, miért került a két betű Klebelsberg mellkasára: a műben a női főszereplő bőrébe az „A” betűt égették, mivel hűtlenségért, házasságtörésért elítélték. A numerus clausust a házasságtörés (ang. 'adultery') bűnéhez hasonlította a rajzoló sugallva a 19. századi asszimiláció, a zsidó–magyar békés egymás mellett élés végét, s hiába a módosítás, a diszkrimináció előtt már utat nyitottak, amit – a karikatúra üzenete szerint – Klebelsberg sem tud semmissé tenni, ahogy a bőrébe égetett betűk sem tűnnek el soha.⁴⁴

A témához kapcsolódó utolsó karikatúra *Az Ojság* lapjain *A genfi mikulás* címet viseli, melyen Bethlen – Mikulás képében – vitt „új numerus klauzust” a gyerekeknek, a játszadozó honatyáknak utalva a miniszterelnök tárgyalásaira, amikor a Népszövetség elé tárta az új törvényjavaslatot 1927 decemberében.⁴⁵ A képaláírás szerint új numerus claususról van szó, ami kifejezheti az elégedetlenséget a törvénymódosítás tervezetével és annak várható hatásával.

A bemutatott példák alapján megfigyelhetjük, hogy az élclapok egyértelműen a zsidókérdéshez kapcsolódóan tárgyalták a numerus clausust, más csoportok nem jelentek meg a rajzokon, a nők is csak a zsidókérdéssel kapcsolatban kaptak teret. A törvény és a zavargások megítélése – a vizsgált lapok politikai beállítódása következtében – egyértelműen negatív. Ha a zsidók élclapokbeli megjelenítési módját összehasonlítjuk a 19. századi alkotásokkal, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy bár nevükkel (Kohn) vagy egy-egy tipikusnak vélt vonással (orr, pajesz) az 1920-as években is láthatóvá tették a zsidó figurát, a kontinuitás jól érzékelhető, mégsem olyan összetett az ábrázolás, mint az első világháborút megelőző évtizedekben. Ehhez természetesen hozzájárult az élclapi karikatúra egyszerűsödése

⁴¹ O 1927. okt. 30. 3.

⁴² O 1927. okt. 30. 4.

⁴³ O 1927. nov. 6. 8.

⁴⁴ O 1927. nov. 27. 8. Az UFA Filmgyár Filmszínháza Budapesten 1926-ban nyílt meg. A 19. századi regénynek az adott aktualitást, hogy 1926-ban Lilien Gish amerikai színésznő főszereplésével filmet forgattak a történetből.

⁴⁵ O 1927. dec. 11. 1.

is – párhuzamosan a nagy háborút követő művészeti irányvonalak változásával. Egy-egy sztereotip alapvonás felismerhető az 1920-as évek torzrajzain is, de az a komplex zsidókról alkotott kép (véleményt formálva tipikus foglalkozásairól, szokásairól, ételeikről stb.) – melynek elemei jól ismertek lehettek az 1920-as években –, ami a 19. századot jellemezte, nem található meg az elemzett lapok hasábjain.⁴⁶ Kevés új vonás épült be a zsidókról alkotott előítéletek közé, ezek mindegyike a történeti események következménye (első világháborús hadviselésükről, baloldali politikai részvételükről alkotott vélemény). Zsidóábrázolások később, az 1930-as évek végén és a második világháború alatt láttak napvilágot nagyobb számban az élclapokban, de ezek már más politikai légkörben születtek, s egytől egyig kirekesztő, antiszemita jellegűek.

FORRÁSOK

Az Ojság, 1920, 1927.

Bolond Istók, 1882.

Borsszem Jankó, 1920, 1927–1928.

Magyar Herkó Páter, 1920.

Mátyás Diák, 1920.

Edgar Allan Poe válogatott művei 1981: Borbás Mária – Kretzoi Miklósné (vál.). Budapest.

Képviselőházi napló, 9. köt. 1883. jan. 12. – jan. 31.

Nemzetgyűlési napló, 3. köt. 1920. máj. 18. – jún. 26.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Buzinkay Géza 2007: Egy közéleti fertőtlenítőszer. In: Csörsz Rumen István – Szabó G. Zoltán (szerk.): „*Nem süllyed az emberiség!*” *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. Budapest, 1121–1126.

Buzinkay Géza 2008: *Magyar hírlaptörténet, 1848–1918*. Budapest.

’Consignatio’ szócikk. In: *Révai nagy lexikona*. 4. kötet, Budapest, 1912. 636.

Gonda László 1992: *A zsidóság Magyarországon, 1526–1945*. Budapest.

Györi Szabó Róbert 2009: *A kommunizmus és a zsidóság az 1945 utáni Magyarországon*. Budapest.

⁴⁶ A 19. század második felének ausztriai és magyar élclapok alapján felvázolt zsidóképéről lásd: Tamás 2014.

- Gyurgyák János 2001: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest.
- Haller István 1926: *Harc a numerus clausus körül*. Budapest.
- Kerepeszki Róbert 2012: *A Turul Szövetség, 1919–1945*. Máriabesenyő.
- Kissné Bognár Krisztina – Molnár László – Osváth Zsolt (szerk.) 2010: *Az egyetemi felvételi rendszer változásai a 20. században. Az MFLSz 2010. évi vándorgyűlése*. Budapest.
- Komoróczy Géza 2012: *A zsidók története Magyarországon*. II. kötet. kiadó neve? Pozsony.
- Kovács M. Mária 2012: *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945*. Budapest.
- Molnár Judit (szerk.) 2011a: *Számokba zárt sorok. A numerus clausus 90 év távlatából*. Budapest.
- Molnár Judit (szerk.) 2011b: *Jogfosztás 90 éve: tanulmányok a numerus claususról*. Budapest.
- Paksa Rudolf 2014: *A numerus clausus és módosítása*. In: szerkesztő? *Gróf Bethlen István és kora*. Budapest.
- N. Szegvári Katalin 1988: *Numerus clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon*. Budapest.
- Szinnyei József 1900: *Magyar írók élete és munkái*. VII. kötet. Budapest.
- Tamás Ágnes 2013: „Hogyan lehetne Magyarországon a zsidó kérdést a legpraktikusabban megoldani?!” In: Lukács Anikó (szerk.): *Felekezeti társadalom – felekezeti műveltség*. Budapest, 277–285. (Rendi társadalom – polgári társadalom 25.).
- Tamás Ágnes 2014: *Nemzetiségek görbe tükörben. 19. századi nemzetiségi sztereotípiák Magyarországon*. Pozsony.
- Ungváry Krisztián 2013: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon*. Pécs–Budapest.

